

Eesti lülitumine modernsusesse: „Noor-Eesti” roll poliitilise ja sotsiaalse mõtte mitmekesistamisel

Toivo Raun

Artlused modernsuse kujunemisest ja arengust jäävad ajaloo ja ühiskonna akadeemilise uurimise keskmesse. Kuidas jõudis Lääs kui protsessi algataja ja seejärel maailma teised maad sinna, kus ollakse täna? Kui kaugelt minevikust tuleks otsida modernsuse juuri? Kas tunnistada praeguseks globaalset „modernsuse ajastut” või oleks tsivilisatsioonide ja regioonide lahknevaid teid silmas pidades õigem rääkida „modernsuste paljususest”?¹ Kuigi modernsuse olemust tähistavas moderniseerimise mõistes, ennekõike väites Lääne mudeli universaalsest kehtivusest on kaheldud, on mõiste nüansseeritult ja rafineeritumal kujul käibel, kaasates järjest kõikvõimalikke moderniseerimisega seotud tagajärgi.² Üldiselt viidatakse moderniseerimisega sotsiaalmajanduslikele (industrialiseerimine, urbaniseerumine), poliitilistele (demokratiseerumine, massiosalus) ja intellektuaalsetele (sekulariseerumine, massilise kirjaoskuse levik) muutustele, mis algasid Lääne-Euroopas 18. sajandi lõpus, kuigi nende juuri on ka varasemate sajandite oluliste arengute (renessansi, reformatsiooni,

teadusrevolutsiooni) kumulatiivses toimes. Modernsus viitab ühtlasi uuele kultuurikoodile, s.o. muutunud väärtustele, mida on kokkuvõtlikult loetlenud Alberto Martinelli: „Ratsionalism, individualism/subjektivsus, utilitarism, kustutamatu teadmistejanu, uuendused ja avastused, mina kui autonoomse subjekti kehtestamine, piiride eiramine, vabaduse, õiguste ja võimaluste võrdsuse põhimõtted.”³

Eesti puhul algas moderniseerumine vähehaaval 19. sajandi teisel poolel, pärsituna tsaarivõimu alalhoidlikkusest ja Balti ühiskonna valitsevast traditsioonilisusest.⁴ Protsess edenes aga üha jõudsamalt, eriti 19. sajandi viimasel kümnendil hoogustunud edusammudega tööstuses. Modernse poliitika ajastu Eestis juhatas sisse 1905. aasta revolutsioon, mida näitab kas või Balti kubermangude põhjaosa esimese legaalse poliitilise partei asutamine ja rahvastiku pretseedentitult arvukas osavõtt poliitilistest ja ühiskondlikest debattidest.⁵ Revolutsiooniga ühel aastal ilmus „Noor-Eesti” kultuuriliikumise esimene kirjanduslik album, mille üllitamist olid keisri tsensorid küll umbes aasta aega edasi

¹ Vt. nt. Daedalus kaht erinumbrit: „Early Modernities”, 38, nr. 3, 1998 ja „Multiple Modernities”, 129, nr. 1, 2000.

² S. N. Eisenstad, W. Schluchter. Introduction: Paths to Early Modernities – A Comparative View. – Daedalus 38, nr. 3, 1998, lk. 2–4.

³ A. Martinelli. Global Modernization: Rethinking the Project of Modernity, Sage. London, 2005, lk. 19.

⁴ Kaks hiljutist tööd, kus käsitletakse Eesti rahvusliku liikumise algaega ja *Ständestaat*’i sotsiaalse moderniseerimise protsessi, on vastavalt Mart Laari „Äratajad: rahvuslik ärkamisaeg Eestis 19. sajandil ja selle kandjad” (Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2005) ja Ea Janseni „Eestlane muutuv asjas: seisusühiskonnast kodanikuühiskonda” (Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2007).

⁵ Eesti 1905. aasta revolutsiooni tausta ja aasta kõige kaugeleulatuvama poliitilise ettevõtmise kohta vt. T. U. Raun. The All-Estonian Congress in Tartu, November 1905: A Reassessment. – Journal of Baltic Studies 2007, nr. 38, lk. 383–400.

lūkanud. 20. sajandi algusaastatel endiselt repressiivne, ent nõrgenev Vene keisririik andis Eestile ainulaadse võimaluse lūlituda modernsusse, ja otsustavat rolli mängisid siin „Noor-Eesti” tegelased. Vastupidiselt oma eelkäijatele ja konkurentidele kaasajas rõhutas „Noor-Eesti” liikumine kunst-kunsti-pärast põhimõtet ega tunnistanud kultuuri utilitaarset rolli. Ennekõike taotleti Eesti kultuuri aluste laiendamist ja süvendamist. Tuntuim on Gustav Suitsu, liikumise peaideoloogi juba 1905. aastal formuleeritud põhimõtteline eesmärk: „Enam kulturi! See on kõigi wabastawate aadete ja püüete esimene tingimine. Enam europalist kulturi! Olgem eestlased, aga saagem ka euoplasteks!”⁶ Sel tähelepanuväärsele üleskutsel õnnestus vallandada terav vaidlus – elik „kultuurisõda” – Eesti tuleviku üle, kus osalesid traditsiooniline eliit, „Noor-Eesti” modernistid ja tõusvad sotsiaaldemokraadid, viimased marksismi tugeva mõju all.⁷

Kuigi „Noor-Eesti” tegelased ise ei kahelnud kordagi oma keskendatuses kultuurimisioonile, ei saanud nad ignoreerida toimuvat kiiret sotsiaalmajanduslikku moderniseerumist ega iganenud ja ebakompetentse tsaarivõimu püsimisega seotud poliitilisi küsimusi. Juba 1910. aastal kirjeldas Suits mõistega „moderniseerimine” Eesti mentaalsete muutuste algust, sidudes selle paralleelselt toimuva majandusliku „europaseerimisega”, s.o. modernse tehnoloogia laieneva kasutuselevõttuga toodangu suurendamiseks.⁸ Kuigi „Noor-Eestile” teisejärgulise tähtsusega, on orienteeritus poliitilisele ja sotsiaalsele mõttele alates 1905. aastast ilmunud publikatsioonides kümnekonna aasta jooksul selge. Käesolev artikkel, märkides küll ära

ka diskussiooni vähemtähtsaid sõnavõtjaid, keskendub peamiselt (1) Gustav Suitsule, kes – lisaks oma juhtivale osale kultuuriküsimustes – oli poliitilise ja sotsiaalse valdkonna kõige olulisem ideoloog, ja (2) vaadetele, mida väljendas Vaba Sõna (1914–1916), „Noor-Eesti” egiidi all ilmunud ajakiri, mis lūlitus jõuliselt käimasolevatesse poliitilistesse ja sotsiaalsesse debattidesse. Tuleb öelda, et nooreestlased ei olnud oma vaadetes kindlasti ühtsed, aga poliitise spektri parempoolse tiiva esindajate, olgu Johannes Aaviku või Villem Grünthal-Ridala, ideoloogiline positsioon oli ilmselgelt nõrgem.⁹

„Noor-Eesti” liikumisele, mille peamine eesmärk oli luua spetsiifiliselt *eestilik* kultuurimodernism, panid 19. sajandi lõpus aluse mitmed tegurid ja sotsiaalsed protsessid oma koostoimes. Transpordi ja kommunikatsiooni tähelepanuväärne areng soosis välismaailma, ennekõike Lääne-Euroopa paremat teadvustamist, ja sidus omavahel tihedamini ka Eestimaa ja Põhja-Liivimaa, soodustades suurema ja dünaamilisema avaliku sfääri loomist. Hästi illustreerib neid suundumusi ajakirjandusväljaannete arvu märkimisväärne kasv ja elav mõttevahetus, mida kutsus esile radikaalsete ajalehtede, näiteks Teataja ja Uudised, ilmumine.¹⁰ Eriti oluline oli 1880. aastate keskel alanud ja ebaõnnestunud kultuurilise venestamise keeruline ja isegi paradoksaalne mõju. Vene keele kui õppekeele kehtestamine kõikidel haridusastmetel ei viinud eestlaste denatsionaliseerimiseni. Tegelikult oli saamatu venestamiskatse mõju vastupidine ja tõenäoliselt kiirendas kultuuriidentiteedi teema jõuline esilekerkimine paljudel, sealhulgas 1880. aastatel sündinud „Noor-Eesti” põlvkonnal, eesti rahvusliku

⁶ A. Kallas. Noor-Eesti: Näopildid ja sihtjooned. – Noor-Eesti, Tartu, 1921, lk. 10–11; T. Karjahärm. Eurooplus, eestlus ja „Noor-Eesti”. – Akadeemia 1994, nr. 6, lk. 1801; Noorte püüded. – Noor-Eesti I, 1905, lk. 17.

⁷ Sellest vt. T. U. Raun. Culture Wars in Estonia at the Beginning of the 20th Century. – Acta Historica Tallinnensia 2000, nr. 4, lk. 49–58.

⁸ G. Suits. Toimetuse poolt. – Noor-Eesti, nr. 1, 1910, lk. 3.

⁹ T. Karjahärm, V. Sirk. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Eesti Entsüklopeediakirjastus, Tallinn, 1997, lk. 270.

¹⁰ S. Høyer, E. Lauk, P. Vihalemm, eds. Towards a Civic Society: The Baltic Media's Long Road to Freedom, Nota Baltic Ltd. Tartu, 1993, lk. 329–330.

¹¹ T. U. Raun. Culture Wars, lk. 52–53; A. Kallas. Noor-Eesti, lk. 13–14.

identiteedi kujunemist. Venestamise loodud on ka Baltikumi uus kultuuriline pluralism, vene-saksa *Kulturkampf*, mis aitas eestlastel vabaneda baltisaksa kultuuri hegemooniast ja julgustas otsima kultuurilisi eeskujusid mujalt. Lõpuks ei ole juhus seegi, et venestamise kannul käinud saksa keele oskuse langusega koos sai 1890. aastate lõpus ja 20. sajandi esimestel aastatel etnilistest eestlastest haritlaste suhtlemiskeeleks järjest enam eesti keel.¹¹ Vene keelel lihtsalt polnud Baltikumis prestiiži ega sotsiaalset baasi saksa keele kui valitseva *Kultursprache* väljavahetamiseks.

„Noor-Eesti“ ilmumine peegeldas ühiskonna moderniseerimisega kaasas käinud olulise muutusena Balti kubermangude arenemist mitmekesisemaks ja keerulisemaks ühiskonnaks. Erilist nimetamist väärrib siin kasvav linnastumise ja Eesti oluline koht selles. Tihedamat koondumist linnadesse näitavad alljärgnevad arvud etniliste eestlaste osakaalust kahes suuremas Eesti- ja Põhja-Liivimaa linnas ajavahemikul 1881–1913:¹²

	1881	1897	1913
Tallinn	53,8	62,7	71,6
Tartu	55,4	68,6	73,3

Samasugune eestistumine leidis aset ka teistes Baltikumi põhjaosa linnades, tuues kaasa süveneva sotsiaalse kihistumise, mis ulatus uusrikastest kodanlastest kuni oma olemasolu eest võitleva, ent kiiresti kasvava tööliklassini. Rahvastiku jõukamate liikmete rikastumisega on tihedalt seotud eestlastest gümnaasistide ja üliõpilaste arvu järsk tõus 20. sajandi alguses. 1897. aasta rahvaloenduse andmetel oli Eesti- ja Liivimaal saanud haridust üle algastme ainult 3427 (kümneaas-

tast ja vanemat) eestlast, aga paarkümmend aastat hiljem – 1916.–1917. aastaks – oli Baltikumi põhjaalal umbes 7000 eestlasest gümnaasisti ehk natuke üle poole koguarvust (13 000).¹³ Plahvatuslikult kasvas ka üliõpilaste arv, 1900. aasta umbes 200-st umbes 1000 tudengini 1915. aastal, kuigi enam kui pooled üliõpilased astusid kõrgematesse õppeasutustesse väljaspool Eesti- ja Põhja-Liivimaa.¹⁴ Selle olulise tõusuga on eesti rahva hulgas esimest korda arvestatav hulk haritud inimesi. Kui varem oli haritud eestlasi sageli vaevanud isoleeritusetunne, siis nüüd saadi oma arvukusest enesekindlust ja tajuti järjest tugevamini intellektuaalset ühtekuuluvust.¹⁵

Kindlasti ei ole juhuslik, et „Noor-Eesti“ liikumise nimi koondas tähelepanu nooruse pöördelisele rollile ja andis mõista, et vanemat põlvkonda ei maksa kuulata, et mitte öelda – selle vastu mässu tõsta. Põlvkonnaküsimused tõstatuvad suuremal või väiksemal määral küll igas ühiskonnas, aga 20. sajandi alguse Eestis avaldusid need eriti teravalt. 1880. aastatel sündinud põlvkonda ei lahutanud eelkäijatest ainult tavapärane eavahe, vaid ka modernsem ja linlikum kasvukeskkond ning kohandumine riigi venestamispoliitikaga. Karl Mannheimi väitel hakkab maailmavaade kujunema umbes 17. eluaastal, ja maailm, kust gümnaasiumi ülemastme eesti soost tudengid end 1900. aasta paiku leidsid, oli, nagu ülal öeldud, hoopis midagi muud kui viieteist-kahekümne aasta tagune.¹⁶ Haritud eestlaste eelmiste põlvete vähesed esindajad läbisid oma haridustee agraarmaailmas, kus valitsesid saksa keel ja kultuur. Vanematel eesti intellektuaalidel oli venestamisajaga raske kohaneda, sest nad olid vene keele korralikuks äraõppimiseks ja kohandumiseks täies-

¹² H. Reiman. Asustamistihedus ja rahvaarvu muutumine Eestis. – Eesti Statistika 1936, nr. 173, lk. 191; R. Pullat. Eesti linnad ja linnalised XVIII sajandi lõpust 1917. aastani. Eesti Raamat, Tallinn, 1972, lk. 60.

¹³ N. A. Trojnickij. Pervaja vseobščaja perepis' naselenija Rossijskoj imperii 1897 g., 89 kd., St. Petersburg, 1899–1905, kd. 21, lk. 100, 103; kd. 49, lk. 56, 59; T. U. Raun. Estonia and the Estonians, updated 2nd ed. Hoover Institution Press, Stanford, Calif., 2001, lk. 93–94.

¹⁴ T. Karjahärm. Eesti rahvusliku haritlaskonna kujunemisest möödunud sajandi lõpul ja praeguse ajal. – Keel ja Kirjandus 1973, nr. 10, lk. 628.

¹⁵ F. Tuglas. Mälestused. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1960, lk. 141.

¹⁶ K. Mannheim. The Problem of Generations. – K. Mannheim. Essays in the Sociology of Knowledge. Routledge and Kegan Paul. London, 1952, lk. 300.

ti teise kultuurimiljööga lihtsalt liiga vanad. Paljud olidki iselaadses intellektuaalses šokis. Uus, „Noor-Eesti” põlvkond oli seevastu kasvanud venestunud haridussüsteemis, kus oli aga hoopis rohkem eestlasi, ja nemad kohandusid uue olukorraga suurema traumata.¹⁷

Friedebert Tuglase sõnul oli 20. sajandi alguses areenile astunud noorte meelest vanem põlvkond oma arengus pidama jäänud 1860.–1870. aastate rahvusliku ärkamisaja intellektuaalsele tasemele ega olnud suuteline uuteks algatusteks. 1905. aasta „Noor-Eesti” albumi avamanifestis kirjutas Gustav Suits noori ühendanud vaimustusest ja heitis vanemale põlvele vaenukinda, süüdistades teda künismis, oportunismis, sallimatuses ja tegevusetuses. Ta kutsus üles uutele tegudele, innustatuna põhimõttest *jeunesse oblige*, tehes rahu küll nendega, kes noored vaimult, sõltumata vanusest.¹⁸ Noorte ja vanade opositsioonist sai järgneval kümnendil „Noor-Eesti” ja tema rolli üle peetava avaliku arutelu keskne teema. 1915. aastal kordas noorusliku aktiivsuse kui ajaloolise progressi teatava mootori positiivset rolli Hans Kruus. Tema arvates oli põlvkondade lõhe Eestis ületamatu, ja nagu teistegi Euroopa sotsiaalsete liikumiste puhul, oli põhimõttelise muutuse elluviimiseks vaja noorema põlve energiat ja veendumusi. Kruusi seisukohale sekundeeris Johan Jans, kes rõhutas ühtlasi põlvkondadevahelise sideme ja mõistmise puudumist, põhjendades seda kujunemisaastate intellektuaalse kogemuse võrreldamatusega.¹⁹

Sellelt taustalt asugem analüüsima „Noor-Eesti” moderniseerivat poliitilist ja sotsiaalset mõtet. Ühendavaks teemaks, mida kõige jõulisemalt väljendas Gustav Suits ja kordasid paljud teised liikumise liikmed, oli põhjapa-

nev tahe iseseisvuda nii ühiskondlikul kui ka individuaalsel tasandil. Esseekogus „Sihid ja vaated”, mis ilmus 1905. aasta revolutsiooni järellainetuses Soome vabamates oludes 1906. aastal, keskendus Suits sotsiaalsele ja individuaalsele vabanemisele, rõhutades tungivat vajadust Eesti ja Balti ühiskonna poliitilise, ühiskondliku ja kultuurilise vabaduse järele.²⁰ Hinnates olukorda kolm aastakümnet hiljem, 1930. aastate keskpaigas, sõnastas Suits sama teema kui noorema põlve iha vabastada end ahistava mineviku kitsendavatest piiridest, ületada „Saksa-Vene provintsialismi” kitsarinnalisus ja piiratud vaateväli ning aidata kaasa poliitilisele vabanemisele.²¹ Tihenevas kontaktis 19. sajandi Lääne mõtte peamiste tõekspidamistega omandasid Suits ja tema mõttekaaslased võtmemõisteid, nagu ‘progressiidee’ ja ‘inimvaimu vabadus’. Seejärel üritati neid rakendada Eesti oludele, et teha Suitsu sõnul „võimatuid asju võimalikuks”, hoolimata vanema põlve hoiatustest ja vastuväidetest, et niisugused nooruslikud unistused on utopia.

1915. aastal, hinnates „Noor-Eesti” rolli läinud aastakümnel, tunnistasid nii Friedebert Tuglas kui ka Hans Kruus, et Suitsu 1905. aasta üleskutsel lõhkuda Euroopat piiravad tõkked ja avardada Eesti intellektuaalset silmapiiri oli jõuliselt mobiliseeriv ja vabastav mõju. Tuglase hinnangul polnud Suitsul üldiselt juhile omaseid jooni, nagu hakkavus, energia ja auahnus, nende puudumist kompenseeris aga isiksuse ja vaimu algupärasus.²²

Mis puutub Eesti sotsiaalmajanduslikku arengusse ja tulevikustsenaariumidesse, siis linnastumist, moderniseerumisprotsessi keskset sotsiaalset muutust, pooldasid „Noor-Ees-

¹⁷ F. Tuglas. Moodsa kirjanduse algus Eestis. – Raamatu osa Eesti arengus. Toim. D. Palgi, Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1935, lk. 277.

¹⁸ F. Tuglas. Moodsa kirjanduse algus, lk. 284; F. Tuglas. Noor-Eesti 1903–1905. – Kümme aastat: Noor-Eesti 1905–1915. Noor-Eesti, Tartu, 1918, lk. 16; F. Tuglas. Noorte püüded, lk. 7–9, 12–15, 17, 19.

¹⁹ B. Linde. Noored ja vanad. – Noor-Eesti 1910, nr. 3, lk. 215–222; H. Kruus. Noorus ja vanadus. – Vaba Sõna 1915, nr. 10–11, lk. 267–272; J. Jans. Individualism ja meie avalik elu. – Vaba Sõna 1916, nr. 3, lk. 59.

²⁰ G. Suits. Sihid ja vaated. Yrjö Weilin, Helsinki, 1906, lk. 1, 4–8.

²¹ G. Suits. „Nimemärk”. – Tänapäev, nr. 9 (detsember 1935), lk. 336.

²² Tsit. G. Suits. Lõpusõna – Noor-Eesti, nr. 5–6 (1910–1911), lk. 637; G. Suits. Sihid ja vaated, lk. 25; F. Tuglas. Noor-Eesti 1903–1905, lk. 17–19; H. Kruus. „***”. – Kümme aastat: Noor-Eesti 1905–1915, lk. 36–37.

tiga” seotud mõtlejad õhinal. Linna, ja eriti suurt linnakonglomeraati kui igasuguse tulevase inimarengu keskust idealiseeriti, pidades ennekõike silmas majandusarengut, tehnoloogilist innovatiivsust, paremat haridust ja kultuuriedenemist. Maapiirkondi seevastu ootavat aga industrialiseerimise laienemise ja linnastumise edenemisega majandusliku tähtsuse vältimatu langus ja demograafiline kängumine. Nooreestlaste maavastane hoiak peegeldab liikumise väljakasvamist linnanoorte hulgast. „Noor-Eesti” linnale orienteeritud modernism tahtis välja vahetada põllunduse domineerimisele ja tubli vabatalupoja juhtivale rollile rajatud valitseva sotsiaalkultuurilise mudeli. Tuglase ja teiste nooreestlaste jaoks olid agraarse maailmaga seotud kultuuriilmingud, nagu kirjanduslik külarealism, end ammandanud ja neil polnud kunstilises mõttes enam midagi pakkuda.²³ Pealegi oli „Noor-Eestile” järjest rohkem huvi pakkuvast Lääne-Euroopa arengumudelitest aimata, et massiline linnastumine on tulevikus vältimatu isegi neil mandrialadel, mis olid seni maha jäänud. Alahinnata ei saa ka „Noor-Eesti” põlvkonnale tugevasti imponeerinud uutset sotsialistlikku ideoloogiat, mis oma orienteerituses linnale rääkis „maaelu idiotismist”, kui kasutada Marxi sõnu.

Eriti kõrgeks kiitis modernse linna Tuglas, kes kinnitas üksjagu hüperboolselt, et linn on see, mis viimaks kõik ühiskonnad uueks teeb. Tema arvates oli sündimas „intelligentlik linnakultuur” oma uue psühholoogia ja elustiiliga, mis liidab endaga üha uusi rahvusvahelisi mõjusid ja muutub järjest kosmopoliitsemaks. Uus linnakultuur saab näiteks ajakirjanduses, hariduses ja poliitilises elus nii tõhusaks, et nõrgenenud traditsiooniline maakultuur lihtsalt lämbub, maa „linnastub vaimselt” ja ühiskond oma integreerituses jõuab uuele tasandile. Maasektori paadunud vanameelsed elemendid on masendunud ja õnnetud,

aga vastuhakkamiseks võimetud. Eestis oli see muutus paraku alles algusjärgus, sest, nagu ütles Tuglas, „meie oleme teoreetilised europlased”, sest eestlaste maal ei ole suuri linnu ja eestlane ise ei ole linnakultuuri sünniga seotud euroopaliku väärtussüsteemi loomises osalenud.²⁴

Ka Eduard Juhanson, kes kasutab veidi kainemat tooni, leiab, et linn on moderniseerimise kõikide aspektide ja arengu keskpunkt. Juhanson eitas linnaelu igasugust levinud kriitikat kui pealiskaudset või lihtsalt ekslikku. Suremus Lääne-Euroopa linnades ei ole ebatavaliselt kõrge, viljakus ei ole kuigi madal, ja linnaelu väidetav amoraalsus on ülekohtune liialdus. Nõnda polnud ühtki veenvat argumenti, mis keelanuks eestlastel omal maal linna kolida. Tegelikult, kinnitas Juhanson, on massilise linnastumise jätkumine eestlastele elutähtis, sest linnast oli saanud eestlaste kodumaa majandusliku, poliitilise ja kultuurilise hegemoonia kehtestamiseks otsustav lahinguväli. Kui eestlased linnu ei täida, teevad seda teised rahvad, sest uued töökohad ja võimalused ootavad kasutamist. Erinevalt Tuglasest ei olnud Juhansonil meelest linna–maa suhe paratamatult antagonistlik. Kaks sektorit võivad ja peavadki tegema eesti rahva ühiseks hüvanguks koostööd.²⁵

1905. aasta revolutsioon vallandas kogu Vene keisririigis kaugeleulatavaid poliitilisi püüdlusi. Revolutsioonistaasta sügisel – muutuste nõudmise haripunktil – olid kõik Eesti poliitilised jõud ühte meelt, et Vene riigi legitimiivsuse kriisi ainus vastuvõetav lahendus oleks kõikide tasandite täielik demokraatiseerimine. Osalt reaktsioonina tsaarivõimu suutmatusele teha mingeidki ajakohaseid ja olulisi mööndusi eskaleerus üldise valimisõiguse nõue nii meeste kui ka naiste kaasamiseni.²⁶ Keskvõim elas aga mässu üle ja oli sunnitud tegema ainult väiksemaid järeleandmisi, nagu suhteliselt võimutu riigiduuma

²³ F. Tuglas. Kirjanduslik stiil. – Noor-Eesti, nr. 4 (1912), lk. 95, 97; E. Juhanson. Maa, rahvas ja linn. – Vaba Sõna 1914, nr. 1, lk. 16.

²⁴ F. Tuglas. Kirjanduslik stiil, lk. 95–97.

²⁵ E. Juhanson. Maa, rahvas ja linn, lk. 17–21.

²⁶ Vt. nt. T. U. Raun. All-Estonian Congress, lk. 391–392.

asutamine, mille delegaate valis kaudsetel ja ebavõrdsetel valimistel meestest valijaskond. Peaminister Stolõpini algatusel valimissüsteemi 1907. aasta juunis sisse viidud muudatused kitsendasid valimisõigust veelgi. Alanud reaktioonaaastatel, mil 1905. aastal loodetud pöördeliste muutuste teostumine näis järjest vähem tõenäoline, ilmutas osa Eesti poliitikuid valmisolekut poliitiliseks kompromissiks kui sammuks, mis viib edasi õiges suunas: 1915. aastal toetasid näiteks Konstantin Päts ja Eestimaa rüütelkond ühiselt kubermangu maaomavalitsuse struktuuri piiratud reforme. Ettepaneku kohaselt pidanuks Eestimaa maapäeval olema suur- ja väikeomanike ning rentnike esindatus võrdne, ainult et tsaarivõimud ei lasknud seda läbi.²⁷

1905. aasta järel eitas „Noor-Eesti” niisugust poliitilist kompromissi tsaarivõimu ja Baltikumi sakslastest eliidiga, kuid oportunisti ja liikumise tegelased jäid truuks Suitsu varasemale üleskutsele nõuda põhjapanevat poliitilist vabadust. 1915. aasta esimesel poolel kirjutas Peeter Ruubel, et „Noor-Eesti” eesmärk olgu „radikaal-demokraatiline” (kaootilistes sõjaoludes ilmus see küll alles 1918. aastal). Tunnistades, et liikumise fookuses on kultuurivaldkond, väitis Ruubel, et „Noor-Eestil” on arvukust ka oma poliitilise tiiva loomiseks. Ta pidas lausa võimalikuks iseseisva poliitilise rühmituse loomist või ehk liikumise sidumist mõne parteiga. Ideest midagi välja muidugi ei tulnud, aga ajakirja Vaba Sõna asutamine 1914. aastal näitab „Noor-Eesti” selget tahet olla käimasolevates poliitilistes debattides jõuliselt esindatud.²⁸ Vaba Sõna lehekülgedel annab Jüri Vilms Eestimaa 1915. aasta kohaliku omavalitsuse reformikavale hävitava hinnangu. Selle kava põhjal valida tähendab tema meelest ennekõike demokraatlike põhimõtete tõsist rikkumist, sest valimisõigust piirab varaline seisund ja valijaskond on jagatud

ebavõrdsetesse kuuriatesse. Kuigi kava võib valimisõiguse ja jurisdiktsiooni mõttes pidada sammuks edasi Vene semstvosüsteemist, on reform oma ulatuselt liiga väike, et sellega leppida. Väite toetamiseks toob Vilms näiteid väikerahvastest Habsburgi impeeriumis ja kinnitab, et oma põhimõtete oportunistlik reetmine väikese edu nimel tulemusi ei anna ja toob tegelikult kaasa rahva poliitilise demoraliseerumise, nagu oli juhtunud Eestis 1905. aastale eelnenud kahel venestamiskümnendil. Väikesearvuline rahvas nagu eestlased võivad poliitilist edu saavutada ainult pikaajalise põhimõttekindla ja pühendunud võitlusega oma ideaalide eest.²⁹

Kuhu paigutub „Noor-Eesti” liikumise peavool Eesti poliitilisel spektril pärast 1905. aastat? Suits oli juba 1906. aastal positsioneerunud mõeldukat rahvuslikku liberalismi propageeriva Jaan Tõnissoni Eesti Rahvameelse Eduerakonna (ERE) ja sotsiaaldemokraatide vahele; viimaseid seostati 1905. aasta järel ülevenemaalise, tasapisi enamlasteks ja vähemlasteks jaguneva revolutsiooniparteiga. Ühest küljest oli Suitsule, nagu enamikule „Noor-Eesti” tegelastest, Tõnissoni traditsiooniline, agraarse orientatsiooniga rahvuslus oma iganenud tagasivaatavuses vastumeelt. Etniliseks eestlaseks olemisel polnud Suitsu silmis mingit kõrgemat moraalselt väärtust; tema sõnul kajastas see lihtsalt päritolu ja emakeelt. Suitsu meelest oli vaja moderniseeritud rahvuslust, mis teeks midagi ka peale kodumaast mõttetult üldsõnalise rääkimise ja keskenduks konkreetsetele sammudele, mis tõstaksid eesti rahva majandus- ja kultuuritaset. Teisest küljest oli Suits kriitiline ühekülgsel ja dogmaatilisel sotsialismi suhtes, kuigi marksismi ajaloolist tähtsust rahvamasside mobiliseerimisel ta tunnustas. Marksistlik ideoloogia lähtus aga liiga kitsalt tööstusproletariaadist ja üleüldisest klassi-

²⁷ T. Karjahärm, S. Kivimäe. Maaomavalitsusküsimus Eesti ühiskondlikus liikumises kodanlik-demokraatlike revolutsioonide ajajärgul. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised: Ühiskonnateadused, nr. 29 (1980), lk. 336–337.

²⁸ P. Ruubel. Noor-Eesti ja poliitika. – Kümme aastat: Noor-Eesti 1905–1915, lk. 56–57, 61.

²⁹ J. Vilms. Maaomavalitsuse uuenduskatsed Eestis. – Vaba Sõna 1915, nr. 9, lk. 243–246; 1915, nr. 12, lk. 321–323.

võitlusest ning ignoreeris või sai valesti aru rahvusküsimusest, üksikisiku osast ajaloos ja kultuuri iseseisvast osast ühiskonnas.³⁰

Tõnissoni aegunud rahvusluse ja sotsialismi jäikade vormide asemel pooldas Suits individualismi ja paindliku, revisionistliku sotsialismi sünteesi, mis näitab jällegi, et tema peahuvi oli nii üksikisiku kui ka ühiskonna iseseisvus. Arvestades „Noor-Eesti” kirjanduslikku ja kultuurilist fookust, ei ole ka üllatav, et Suits üksikisiku vabadust niimoodi rõhutab. Tema hinnangul oli üksikisiku vabanemine vajalik kahel tasandil. Esiteks orjastasid inimesi kogu Vene keisririigis valitsevad lämmatavad ühiskondlikud olud, mis ei lasknud realiseerida inimlikku ja loovat potentsiaali. Teiseks piiras üksikisiku õigust südametunnistuse- ja usuvabadusele traditsioonilise eesti rahvusluse normatiivne kõlblus. Sotsialismiga seoses täheldas Suits, et ideoloogia eelarvamusteta käsitlustes, nagu August Bebelil, on natsionalism ja internatsionalism pigem teineteist täiendavad kui välistavad nähtused. Rahvuse sotsiaalmajanduslikult ja intellektuaalselt arenedes saab ta järjest rohkem panustada ülemaailmse arengu ja kultuuri mosaiiki.³¹ Kümnekond aastat hiljem tunnustavad Peeter Ruubel ja Hans Kruus Suitsu „Sihtide ja vaadete” tugevat mõju arvult kasvava eesti haritlaskonna noorematele liikmetele. Esmapilgul tundus paljudele, et individualismi ja sotsialismi on raske, kui mitte võimatu lepitada, ent väitega tasapisi harjunud, sai „sotsialistlik individualism”, kui kasutada Kruusi väljendit, pärast 1905. aastat suurele osale nooremast põlvkonnast ideoloogilise orientatsioonina järjest atraktiivsemaks.³²

Esimese maailmasõja eelõhtuks ja seoses Vaba Sõna käivitamisega tajusid „Noor-Eesti” liikumise eestkõnelejad järjest teravamini oma rolli oluliselt kasvanud ja paremini

haritud eesti intelligentsi esindajana. Osalt vastasid nooreestlased neid paremalt ja vasakult rünnanud kriitikale, mis kujutas neid ühest küljest välismaiste kultuurimudelite naiivsete ja ebaküpsete järgijatena või, teisalt, kodanlastest esteetidena, kes elavad oma elevandiluu tornis, kaugel eemal rahvamasside elu süngest reaalsusest. Seega oli vaja kultuurile keskendunud liikumist õigustada, astuda vastu süüdistustele elitarsismis ja kummutada väide selle liikmete sotsiaalsest süüdimatusest või südametunnistuse puudumisest. Käivitud debatis pakkusid Bernhard Linde ja Peeter Ruubel välja kaks veidi erinevat intelligentsi definitsiooni. 1912. aastal Tartus peetud loengus (mis avaldati hiljem viiendas „Noor-Eesti” albumis) ja Vaba Sõna ühes esimeses numbris väitis Linde, et intelligents ei ole sotsiaalne klass selle tavalises mõttes, vaid pigem eraldi klassidevaheline ringkond, mille liikmed võivad olla pärit ühiskonna igast traditsioonilisest ja kindlasti mitte ainult jõukamast kihist. Kuigi intelligentsil tänu kirevale sotsiaalsele taustale puudub kindel sotsiaalmajanduslik baas, arvas Linde, et ta paistab eraldi välja tänu oma erakordsele avatusele uutele ideedele ja kriitilisele suhtumisele teadmistes ja ühiskonda.³³ Ruubel, seevastu, toetudes osaliselt saksa sotsiaaldemokraadile Karl Kautskyle, pidas intelligentsi harilikuks, ainult et ideoloogilisest baasist lähtuvaks sotsiaalseks kihiks ja kapitalistliku süsteemi kasvava ühiskondliku kihistatuse saaduseks. Ruubel tunnustas kogu Euroopa haritlaskonna tugevat eetilist ja juhtis Eestile seletava eeskujuna erilist tähelepanu Vene intelligentsile, kelle tingimustega oli vähemalt mingeid sarnasusi. Kui midagi üldse võrrelda, siis ajalooliselt olid Eesti olud oma sajanditega baltisaksa ülemvõimu all ja pärsitud sotsiaalse arenguga palju raskemad.³⁴

³⁰ G. Suits. Sihid ja vaated, lk. 54–55, 58–60.

³¹ G. Suits. Sihid ja vaated, lk. 49–52, 56, 58–60.

³² P. Ruubel. Noor-Eesti ja poliitika, lk. 51–54; H. Kruus, „****”, lk. 36–38.

³³ B. Linde. Eesti intelligents. – Noor-Eesti, nr. 5, 1915, lk. 201–202; B. Linde. „Noor-Eesti” ja poliitilised rühmitused. – Vaba Sõna 1914, nr. 3, lk. 82–83.

³⁴ P. Ruubel. Intelligentslikust liikumisest meil. – Vaba Sõna 1914, nr. 1, lk. 21–23, 25.

Peale selle et „Noor-Eesti” kuulutas haritlastele avalikus elus silmapaistvat ja olulist rolli, tunti järjest enam tarvidust öelda välja oma seisukoht Balti ühiskonna arengu kohta. Vaba Sõna esimese numbriga avaveergudel 1914. aastal kasutab toimetis käesoleva olukorra selgitamiseks marksistlikku sõnavara. Eesti alad, seisab kirjas, on viimaks jõudnud kapitalismi ajaloolisse etappi; selle majandussüsteemi „ahelatest” vabastamise ajalooline missioon tuleb täita töölisklassil kui ühiskonna avangardil ja liikumapaneval jõul. Vaba Sõna eesmärgiks öeldakse „laiemaid rahvahulkasid, iseäranis töölisi, kõigi praeguse kulturi probleemidega ja uute vooludega teaduses, kirjanduses ja kunstis tutvustada”.³⁵ Ainult niisuguste teadmistega võib töölisklass klassivõitluse oma vastastega võita ja täita talle määratud ülesande ühiskonda muuta. Sotsialismi kui ideoloogilise jõu tugevus Baltikumis tahes või tahtmata kasvab, aga selle konkreetne vorm tuleb Eesti puhul sobitada kohalike oludega. Hoolimata tugevalt väljendatud poolehoiust sotsialismile, hoidus toimetis ajakirja ühegi olemasoleva poliitilise parteiga sidumast.³⁶

Vaba Sõna järgmises numbris annab Gustav Suits sotsialismist vähem roosilise pildi, mis tuletab meelde tema kaheksa aasta tagust hoiakut esseekogus „Sihid ja vaated”, pöördudes kirjaga Vene Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei Eesti organisatsiooni häälkandja Kiir poole. Otsesteks ajendiks oli Kiire juhtkiri, mis pani ühte patta tema ja „Noor-Eesti” koos Tõnissoni Eesti Rahvameelse Eduerakonnaga, nimetades neid töölisklassi kodanlastest vaenlasteks, millega Suits kuidagi nõus ei olnud. Nagu Linde ja Ruubel, nägi Suits „Noor-Eesti” rühmituses pigem haritlaskonna eraldi kategooriat kui traditsioonilisi kodanlasi. Tä oli ka seda meelt, et ideoloogiliselt pooldab nooreestlaste enamust „käredat vabameelsust”, olles nõus paljude sotsialismi põhimõtetega, ent eitades seisukohta klassihuvide määravusest, seda eriti kultuuriküsimustes.³⁷ Ühesõnaga, 1914. aastaks oli vähemalt osa nooreestlaste omaks võtnud laiema missiooni, mis hõlmas ka eesti töörahva harimist ja mobiliseerimist võitluseks sotsiaalse ja poliitilise moderniseerimise nimel. Küsimus, kas aga eesti haritlane ka tegelikult eesti töölisega suheldud saab ja ühise keele leiab, jäi lah-tiseks.

1905. aasta revolutsiooni ühe võtmeküsimusena tõstatus paljurahvuselises Vene tsaaririigis rahvusküsimus. Muutuste nõudmise haripunktil, 1905. aasta novembris, nõudsid ülemaalse rahvaasemike koosoleku mõlemad tiivad kultuurilise ja poliitilise autonoomia kehtestamist, ent kui vähesed mõõndused haridusvallas välja arvata, ei teinud tasakaalu saavutanud tsaarivõim teoks ühtki 1905. aasta kaugeleulatuvat nõudmist. Järgnenud reaktsiooniaastatel jäi rahvusküsimus niisiis lahenduseta. Jüri Vilms võttis Vabas Sõnas teema uuesti üles, arvates, et ühtviisi vastuvõetamatud on nii Eduerakonna kui radikaalsete sotsiaaldemokraatide vaated. Ühest küljest nimetas ta ERE ainult talupoegadele ja maaelule toetuvat tagasivaatavat ja staatilist positsiooni „tagurliseks”, sest see jättis arvestamata Eesti ühiskonnas toimuva sotsiaalmajandusliku ja kultuurilise moderniseerumise. Teisalt oli Vilms täiesti vastu ka osade sotsiaaldemokraatide eesti kultuuris põlastavale suhtumisele, mis pidas olulisi kultuuriküsimusi, näiteks emakeelset haridust, millegipärast ainult „kodanlaste” mureks. Vilmsi arvates oli niisuguse kitsarinnalise lähenemise peamiseks põhjuseks Vene sotsiaaldemokraatia tugev mõju Eesti sotsiaaldemokraatia kujunemisele. Venemaal „rahvusküsimust” ei olnud, sest vene töölist kultuuriliselt ei rõhutatud, ja selle heitsid mõtlematult kõr-vale ka mõned tsaaririigi mittevenelasest sotsiaaldemokraadid. Otto Bauer, Austria sotsiaaldemokraatia juhtiv teoreetik, keda Vilms tunnustavalt tsiteerib, nimetas niisu-

³⁵ Kontekstist on selge, et silmas on peetud linnaproletariaati, kuigi otseselt seda nimetatud ei ole.

³⁶ Toimetuse poolt. – Vaba Sõna 1914, nr. 1, lk. 3–4.

³⁷ G. Suits. Kiri „Kiirele”. – Vaba Sõna 1914, nr. 2, lk. 57–58, 60, 62.

gust hoiakut riigis enamuses oleva suurrahva „naiivseks kosmopolitismiks”.³⁸

Erinevalt Tõnissoni partei seisukohast väitis Vilms, et moderniseerumisega kaasnev sotsiaalne diferentseeritus viib pigem rahvuskultuuri süvenemise ja laienemiseni, kujutamata selle olemasolule mingit ohtu. Eesti oludes rikastasid kultuuri arengut oluliselt haritlaste arvukuse hiljutine tõus ja linnarahvastiku kasv. Vilms soovitas vasakpoolsetel eeskujusid otsida pigem läänest kui idast. Eriti head mõtteainet rahvusküsimuses võinuks naabruses pakkuda Habsburgi impeerium, mis oli kõrgelt arenenud ja veelgi paljurahvuselisem kui Venemaa. Austria sotsiaaldemokraadid olid selle teemaga tegelnud juba aastakümneid. Ainsa elujõulise lahendusena Austria-Ungarile oli neil pakkuda detsentraliseeritud föderaalriik iga suurema rahvuse täieliku riikliku autonoomiaga. Vilmsi kinnituseel soosiks niisugune ühiskonnakorraldus rahvuslikku eneseteostust kõige paremini ja oleks ainus vastuvõetav lahendus ka Vene juhtumil.³⁹

Eduard Laaman ütles Vilmsile vastu väites, et vasakpoolsetelt ei tule karta niivõrd naiivset kosmopolitismi kui igasuguste kultuuriavalduste klassiolemuse-pinnalist rõhutamist. Ta märkis ühtlasi, et 1905. aastal arutasid Eesti sotsiaaldemokraadid rahvuskultuuri üle väga elavalt, jagunedes niinimetatud tsentristideks ja föderalistideks, aga viimaste peaaegu täielik varjujäämine revolutsioonijärgsete repressioonide ajal oli takistanud küsimuse lahendamist.⁴⁰ Väitlusega liitus ka Hans Kruus, kes täheldas, et Lääne sotsiaaldemokraadid ei näe enam ammu vastuolu üksikute rahvaste kultuurilise enesemääramise ja rahvusvahelise sotsialismi eesmärkide vahel. Kruusi sõnul on kultuuri vorm alati rah-

vuslik ja oma olemuselt neutraalne – tõeline võitlus käib selle sisu pärast.⁴¹

Kuigi 1905. aasta revolutsiooni lõppeesmärgid jäid saavutamata, tõstatas see Vene tsaaririigis teravalt laiahaardeliste poliitiliste, sotsiaalmajanduslike ja kultuuriliste muutuste küsimuse. Kõik eestlased, sõltumata nende poliitilistest veendumustest, toetasid olemasoleva süsteemi muutmist, aga nende ettekujutused muutuste teostamise viisist olid väga erinevad. 1905. aasta novembri ülemaalisel rahvaasemike koosolekul propageeris mõõdukas *Bürgermusse* tiib evolutsioonilist ja rahumeelset arengut, radikaalne aulatiib aga veenis tsaari revolutsiooniliselt kukutama. Lisaks pooldasid mõõdukad muutuste kaalumisel kohalikku ehk Balti perspektiivi, radikaalid aga seostasid Eesti juhtumi tingimusteta ülevenemaaliste arengutega või õigemini, viimased määrasid seda.⁴² Tsaarivõimu autoriteedi taastumisel oli oluline küsimus, kuidas aeganõudvaks osutunud soovitud muutusi kõige tõhusamalt ellu viia. Hans Kruus käsitles teemat mitmes Vaba Sõna 1915. aasta lõpu ja 1916. aasta alguse artiklis, rünnates kõigepealt Tõnissoni seisukohta Eesti osast Vene riigipoliitika suuremates küsimustes. Tõnisson oli 1905. aasta eel ja järel Eesti esimese päevalehe Postimees toimetajana pidevalt kinnitanud, et nii väikesearvulisel rahval, kui seda on eestlased, oleks ohtlik segada end Vene tsaaririigi kõrgpoliitikasse. Tõtt-öelda, ütles Tõnisson, ei puutu Venemaa poliitilise süsteemi täpne vorm üldse eestlastesse. Tähtis on tegelikult ainult majanduslik ja kultuuriline areng. Kruusi hinnangul oli niisugune hoiak lühinägelik ja annaks vastupidise tulemuse, soodustades passiivsust ja võimult järeleandmiste ootamist, mida altpoolse surveta

³⁸ J. Vilms. Eesti naiivne kosmopolitism ja rahvuslus. – Vaba Sõna 1915, nr. 1, lk. 11–16. Vilms oli ilmselgelt tuttav Baueri 1907. aastal ilmunud tööga „Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie”.

³⁹ J. Vilms. Eesti naiivne kosmopolitism, lk. 11, 17–18; J. Vilms. Eesti rahvuspoliitika. – Vaba Sõna 1915, nr. 5, lk. 131, 133–134.

⁴⁰ Tsentristid olid seisukohal, et üks ülevenemaaline sotsiaaldemokraatlik partei teenib revolutsioonilisi eesmärgi kõige paremini, föderalistid arvasid aga, et igal Vene keisririigi suuremal rahvusel võiks ja peaks olema oma sotsialistlik partei.

⁴¹ E. Laaman. Rahvuspoliitika rahvameelse eeskavas. – Vaba Sõna 1915, nr. 3–4, lk. 65–69; H. Kruus. Sotsialism ja rahvusküsimus. – Vaba Sõna 1915, nr. 6, lk. 171–174.

⁴² T. U. Raun. The All-Estonian Congress, lk. 393.

ei tule suure tõenäosusega iial. Eestile tuleviku kindlustamise ainus toimiv strateegia on aktiivsus ja võitlus, keskendumine ennekõike laiate rahvahulkade poliitilisele mobiliseerimisele.⁴³

Kruus analüüsis ka Eesti võimalikku „välispoliitikat” paljurahvuselise Vene keisririigi kontekstis. Ülevenemaalise poliitika demokraatiseerumine ja rahvuslik enesemääramine, väitis Kruus, käivad käsikäes; edu ühes valdkonnas tooks loomuldasa kaasa arengu ka teises, eriti oluline on, et kõik keisririigi rahvad teiste rahvuslike püüdlusi toetaksid. Kruus osundas, et Vene riigis on üle kolmekümne rahvuse, mille rahvaarv on 200 000 kuni 1,5 miljonit, mis teeb vähemalt 17% kogu rahvastikust. Kui lisada neile keskmise suurusega, 3–8-miljonilised rahvad, mis moodustavad umbes 22%, saab kokku ligi 40% rahvastikust, kellel on palju ühist ja kes on muutuste taotlemisel iseenesest liitlased. Nõnda ei nõua Vene riigi muutmise tahe ainult suuremate, vaid ka väiksemate rahvaste osavõttu. Eesti puhul märkis Kruus õigusega, et poliitiline eraldusjoon suhtumises osalemisse ülevenemaalistes asjades jookseb ühelt poolt Eduerakonna ning teisalt radikaalide ja sotsiaaldemokraatide vahelt. Kaks viimast pidasid ülevenemaalist seotust täiesti vältimatuks. Kruus arvas ka, et ühelgi Eesti poliitilisel rühmitusel ei ole veel oma selget „välispoliitilist” orientatsiooni ja lähima tuleviku üks esimesi ülesandeid olekski valgustada Vene avalikkust Eesti küsimuses ja kõrvaldada valitsevaid väärarvamusi.⁴⁴

Kuigi Esimene maailmasõda Vaba Sõna veergudel suuremat vastukaja ei leia, mõjutas see tugevalt „Noor-Eesti” tegelaste mõtlemist. Kõige silmapaistvam on Gustav Suitsu 1915. aasta käsitlus üleeuroopalise sõja kohutavast toimest „Noor-Eesti” viiendas albumis. Artikli näilik aje on küll „Noor-Eesti” asutamise kümnes aastapäev, ent Suitsu tähelepanu keskmes on valdavalt üleüldise sõja laas-

tavad tagajärjed, rõhutades, et pole olemas kaht vastandlikumat mõistet kui „Euroopa sõda” ja „Euroopa kultuur”. Tõepoolest, kirjutas Suits, „tulesse, veresse ja suitsusse näib hukkunud euroopalise kultuuri aade”. Masendav on kontrast vigaste, vaimuhaigete ja vanakeste eest hoolitsenud 1914. aasta eelse Euroopa ja sõjaaja vahel, mil suurtükid ja kuulipildujad niidavad Euroopa õitsevat noorust nagu rohtu. Selle asemel, et väärtusi luua, on Euroopa sõda need purustanud. Keda süüdistada Euroopa tsivilisatsiooni pankrotis, küsis Suits. Kes lasi sel tragöödial juhtuda? Ta toob eraldi välja kolm süüdlast: rahvusliku imperialismiga liitunud kristlik kirik, rahvusvaheliseks solidaarsuseks võimetud sotsialistid, kellest ei olnud kodumaisele militarismile vastuseisjat, ja haritlased, kellest liiga paljud asusid teenima rahvuslikku šoviniismi.⁴⁵

Niisuguses olukorras ei andnud „Noor-Eesti” kümnes aastapäev ootuspäraselt põhjust eriliseks juubeldamiseks, vaid tähendas hoopis kibestumist ja sappi. Euroopa kultuuri kuulus eeskuju, mida nooreestlased eelneval kümnendil matkida taotlesid, purunes venenatapusõja raskuse all. Suitsu 1905. aastal välja hõigatud kuulsast hüüdlausest innutatud ja reipad „Noor-Eesti” tegelased olid andnud oma parima, et saada eurooplasteks ja jääda sealjuures eestlasteks. 1914. aasta augusti järel said aga saatuse iroonia tahet üleöö eurooplased ka paljudest teistest eestlastest, kes värvati sõjaväeteenistusse ja saadeti üleeuroopalistele tapatalgutele. Kõikidest õudustest hoolimata, ütles Suits, on sõda ikkagi ajutine, ja nagu elu igal kevadel uuesti tärkab, nii elavad ka inimliku kultuuri alused isegi selle katastroofi üle ja tõusevad ükskord taas. Euroopa väljub sõjast puhastunult, ja tõenäoliselt muutunud poliitilise kaardiga. Suits ennustas ettenägelikult, et Esimene maailmasõda kiirendab „üksikute ja hulkade enesemääramise protsessi”, andes

⁴³ H. Kruus. Meie rahvuslased 'sirbi ja saha taga'. – Vaba Sõna 1915, nr. 9, lk. 248–250.

⁴⁴ H. Kruus. Venemaa väikerahvaste poliitilised ülesanded. – Vaba Sõna 1916, nr. 1–2, lk. 2–5; H. Kruus, Eesti ühiskondlik mõte 1915. aastal. – Vaba Sõna 1915, nr. 12, lk. 317.

⁴⁵ G. Suits. 1905–1915. – Noor-Eesti, nr. 5, 1915, lk. 5–9; tsitaat lk. 6.

selgelt mõista, et Euroopa impeeriumid ei ela käimasolevat kodusõda üle. Sellega oli nõus ka Jüri Vilms, kes väitis, et sõda on oluliselt suurendanud huvi rahvusküsimuse vastu ja pannud Euroopa rahvaid oma tulevikusihte kindlaks määrama.⁴⁶

Tsaariaja lõpukümnenditel trükisõnas väljendatud seisukohtade hindamisel tuleb alati arvestada tsensuuriga. Rääkides sellest, mis üldse trükis ilmuda sai, võib kahtluseta öelda, et 1905. aasta järel oli olukord varasemate kümnenditega võrreldes oluliselt parem. Hoolimata tsensorite jätkuvatest bürokraatlikest nõuetest tegi eeltsensuuri kaotamine 1905.–1906. aastal kirjutajate ja toimetajate elu lihtsamaks ja, mis veel olulisem, Vene keisririigi trükitoodangu kiire kasv tähendas seda, et väikesearvulisel sunniaparaadil ei olnud lootustki oma ülesannet suurema põhjalikkusega täita.⁴⁷ Hans Kruus, kes 1915. aasta lõpus ja 1916. alguses Vaba Sõna toimetas, on oma mälestustes põgusalt meenutanud suhteid tsensoritega, kes olid tol ajal, sõjaaja kõrgendatud valvsuse tingimustes, näiliselt palju rangemad. Kohalik sõjatsensor, venelane, kes oskas eesti keelt väga vähe, sõltus talle esitatud käskkirjadest natukenegi põhjalikumal arusaamisel täiesti oma eestlasest sekretärist. Niisuguses olukorras sai Vene tsensor olla peamiselt vahekohtunik Eesti trükisõna erinevate kildkondade vahel, tema võimalused sisulisi küsimusi hallata olid äärmiselt piiratud.⁴⁸

Tsensuuriga maad jagades pöördusid autorid ja toimetajad lugejate poole sageli „Aisopose keeles“, kasutades vihjelist ja varjatud tähendusi reetvat keelt. Ühe niisuguse näite pakub Kruusi 1914. aasta artikkel Preisi

poliitikast poola elanikkonnaga Saksa keisririigis, kus germaniseerimine kui kahjulik, mõttetu ja vastupidiseid tulemusi andev poliitika mõistetakse hukka.⁴⁹ Iga arukas lugeja tundis ära ilmsed paralleelid venestamisega, ainult et olukorrast Vene keisririigis poleks Kruus niisuguses artiklis otseselt kirjutada saanud. Lisaks võis autor või toimetus panna näiteks artikli lõppu pika punktiiri, mis andis märku, et miski jääb ütlemata. Samamoodi võis tsensuuri kehtestatud piirangutele viitamiseks kasutada eufemisme. Kruus näiteks kirjutab, et Eesti ühiskondlik mõte ei ole 1915. aastal tänu „paratamatutele takistustele“ väga kaugele jõudnud, ja täheldas teisel, et ei saa „välisil põhjusil“ 1905. aasta revolutsiooni üksikasjalikumalt analüüsida.⁵⁰ Ühesõnaga, tsaari tsensuur oli kirjutavatele haritlastele äärmiselt tüütu, ilma et ta oleks Vene keisririigi viimastel aastatel Eesti avalikkuses ringelnud ideede sisu kuigivõrd muutnud.⁵¹ Esitatud väited ei olnud ehk nii teravad ja faktidega hästi toetatud, mida saanuks võib-olla vaba ajakirjanduse tingimustes, aga avalikkuses tõstatunud peamised küsimused jõudsid kasvava lugejaskonnani küll.

Kokku võttes: kuigi „Noor-Eesti“ jäi ustavalt keskendunuks kultuurilisele modernismile, aitas ta oluliselt kaasa ka Eesti lülitumisele modernsusesse laiemalt, mitmekesistades ja rikastades tsaarivõimu viimaste aastate avalikke debatte poliitilistel ja ühiskondlikel teemadel. Haritlaskonna hiljuti kujunenud modernse eliidina olid „Noor-Eesti“ tegelased oma aja saadus ning nende orienteeritus poliitilisele ja ühiskondlikule mõttele peegeldab selgelt liikumise sündi 1905. aasta revolutsioo-

⁴⁶ G. Suits. 1905–1915, lk. 11–14; tsitaat lk. 14; J. Vilms. Eesti rahvuspoliitika, lk. 136.

⁴⁷ B. Rigberg. The Efficacy of Tsarist Censorship Operations, 1894–1917. – Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 14 (1966), lk. 327–328, 343.

⁴⁸ H. Kruus. Ajakirja „Vaba Sõna“ toimetamas. – Keel ja Kirjandus 1970, nr. 5, lk. 298–299.

⁴⁹ H. Kruus. Preisimaa poolavaenuline poliitika. – Vaba Sõna 1914, nr. 7–8, lk. 218–219.

⁵⁰ B. Rigberg. Efficacy of Tsarist Censorship Operations, lk. 337; H. Kruus. Ajakirja „Vaba Sõna“ toimetamas, lk. 299; H. Kruus. Eesti ühiskondlik mõte, lk. 319; H. Kruus. Venemaa väikerahvaste poliitilised ülesanded, lk. 4.

⁵¹ Niisugust hinnangut tsaristlikule tsensuurile toetab kaasaegsetest Johannes Aaviku artikkel: Rahvuslik tunne Eestis. – Eesti Üliõpilaste Seltsi Album, nr. 9 (1915), lk. 29; samasugusele järeldusele jõuab 19. sajandi kaht viimast kümnendit käsitlev Ea Janseni oluline artikkel „Tsaristlik tsensuur ja eesti ajakirjandus venestamisajal (1880.–1890. aastad)“. – Tuna 2000, nr. 2, lk. 60.

ni otsustaval ajal, mis näis kinnitavat suurte muutuste kasvavat tõenäosust. Liikumise peaideoogi Gustav Suitsu eeskujul kaitses suur osa oma poliitilisi ja ühiskondlikke seisukohti avaldanud nooreestlastest modernsusega seotud keskseid väärtusi ja hoiakuid, sealhulgas isiklikku ja ühiskondlikku vabadust, kõlavat individualismi, eelarvamustevaba teadmishaju, radikaalset demokraatiat, linnastumist ja ühiskondlikku eristumist ning mobiilsust. Eriti oluline oli nooreestlaste vastuseis poliitiliste ja ühiskondlike küsimuste dogmaatilisele käsitlemisele, mis oli kuni „Noor-Eestini” koormanud nii parem- kui ka vasakpoolsete mõtlemist.

Ideoloogiliselt seisis „Noor-Eesti” tegelaste enamus väga lähedal tolle aja kõige võimsamale vabastusliikumisele, marksistlikule sotsialismile, jagades marksistide tugevat orienteeritust linnale ja suurt osa nende ühiskonnakäsitlestest; kriitiline oldi aga marksismi dogmaatiliste seisukohtade ja tõrke suhtes tunnustada ajaloos üksikisiku loovat rolli. „Noor-Eesti” püüdis leida kiiresti moderniseerivas ühiskonnas oma nišši kui uus haritlaspõlv, mille tarmukaks ülesandeks on harida rahvast ja viia temani kõrgkultuur. Heal juhul ebapraktiline ja utoopiline eesmärk jäi teostamata, kui pidada silmas suurt ja kasvavat lõhet kultuurieliidi ja ühiskonna tavaliikme vahel. Tsaarivõimu viimastel aastatel nägid Suits ja tema mõttekaaslased Esiimeses maailmasõjas muutuste katalüsaatorit, mis teeb täieliku rahvusliku autonoomia kujul teoks enesemääramise detsentraliseeritud ja demokratiseeritud Vene riigis; poliitilist iseisivsust ei peetud tsaarivõimu kukutamise eel teostatavaks. 1905. aasta lastena uskusid nooreestlased, et muutusteks on vaja aktiivsust, ja tarvidus ülevenemaalistes asjades osalemise järele on selge. Kuigi eestlased on arvult väike rahvas, tunti, et koos teistega on tal Vene riigi tulevases ümberkujundamises etendada konstruktiivne roll.

Inglise keelest tõlkinud
Anne Lange

Toivo Raun

(1943)

Lõpetanud Swarthmore'i kolledži 1964 ajaloolasena. Ajaloodoktor Princetoni Ülikoolist 1969. Töötanud professorina California Riiklikus Ülikoolis Long Beaches, Toronto Ülikoolis ja käesoleval ajal Indiana Ülikoolis. Tähtsamad publikatsioonid: (kaasautor) *Russification in the Baltic Provinces and Finland 1855–1914* (1981), *Viron Historia* (1989), *Estonia and the Estonians* (uuendatud 2. trükk 2001).